

Řeka Vjosa v Albánii – nový přístup k ochraně říčních ekosystémů

Andrej Sovinc

Sladkovodní ekosystémy, zejména řeky, patří v celosvětovém měřítku mezi nejvíce ohrožené ekosystémy (Harrison *et al.* 2018). Zpráva Světového fondu na ochranu přírody (WWF International) Živá planeta (Living Planet) zdůrazňuje, že početnost sladkovodních druhů v letech 1970–2018 poklesla o 83 % (Westveer *et al.* 2022). Říční ekosystémy jsou ohroženy především v Evropě, kde s výjimkou snad jen severu a východu

kontinentu skutečně neexistuje delší volně tekoucí řeka. Přesto takovou řeku objevili před dvěma desetiletími v Albánii zástupci mezinárodních a tamějších nevládních organizací: Vjosu. Díky společnému úsilí místních komunit a významných mezinárodních hráčů a ve spolupráci s albánskými úřady je řeka Vjosa od března 2023 chráněna jako první evropský národní park cílený vyloženě na „divokou řeku“.

Řeka Vjosa představuje jednu z mála evropských delších volně tekoucích řek. Foto Perangua Network

Krajinný ráz národního parku Vjosa zůstává na evropské poměry mimořádně zachovalý. Foto archiv autora

Řeka Vjosa vytváří v národním parku otevřené štěrkové břehy a ostrovy. Foto Gabriel Ginger

Evropské řeky v ohrožení

Mezi dobře zachovalými řekami na Balkánském poloostrově v Bosně a Hercegovině, Černé Hoře a Albánii najdeme i albánskou Vjosu. Představuje totiž nejvhodnější model evropské řeky delší než 200 km, nepřerušované během toku jedinou přehradou nebo vodní elektrárnou, přičemž totéž platí pro naprostou většinu jejích přítoků. Můžeme proto o ní hovořit jako o jedné z posledních neregulovaných řek v Evropě.

Řeky se řadí mezi obzvláště ohrožené ekosystémy zejména proto, že poskytují lidem tolik ekosystémových služeb: na mysl máme především získávání pitné a průmyslové vody a vody na zavlažování, využití pro výrobu elektrické energie a možnosti pro rekreaci a turistiku. Současně je voda prostředím, kam velká část lidské populace směřuje odpady a živinami zatížené odpadní vody.

I když je vytváření chráněných území všeobecně považováno za jeden z nejúčinnějších nástrojů

ochrany přírody, v ochraně řek se uplatňuje mimořádně obtížně. Řeky jsou zřetelnými lineárními prvky krajiny, což znamená, že překračují hranice obcí, správních celků a států. Říční ekosystémy do značné míry závisí na ochraně přírodních procesů ovlivňujících jejich dynamickou rovnováhu. V této souvislosti bývá mimořádně významná kontinuita vodního proudění a zachování schopnosti řeky přenášet usazeniny. Zásahy do dynamiky řeky v jejím určitém úseku nebo přítoku přitom mívají dopady i na její další části. Řeky, u nichž byla většina přítoků přerušena přehradními hrázemi pro výstavbu malých hydroelektráren, nemohou nadále fungovat jako přírodní ekosystémy. Totéž platí, jestliže se z řek odebrá pro zavlažování nadměrné množství vody nebo pokud se na jejich dlouhých úsecích těží štěrky nebo písky.

Vhodnou kategorií pro ochranu relativně neporušeného říčního ekosystému je proto kategorie, v níž se péče zaměřuje na ochranu nedotčené biologické rozmanitosti a nedotčených přírodních

procesů. Podle systému kategorizace chráněných území Mezinárodní unie ochrany přírody (IUCN) jsou jimi kategorie I a II (Dudley 2008).

Řeka Vjosa v kostce

Řeka Vjosa teče v délce 272 km od pramenů v Řecku, kde se nazývá Aoos, až k ústí v jižní Albánii, kde se vlévá do Jaderského moře: prvních 80 km tak leží v Řecku. Celková plocha povodí činí 6 704 km², z toho 4 365 km² leží na albánském území. Řeku Vjosu a její přítoky lze klasifikovat jako štěrkovité bočně rozvětvené vodní toky s vysokou vydatností sedimentů, kde jejich přísun ze dna zůstává vyšší než skutečná transportní kapacita koryta. Uvedená skutečnost se projevuje zejména ve středním úseku řeky rozsáhlými štěrkovými nivami o šířce až 2 000 m protkanými několika bočními a paralelními řečišti, slepými rameny a bočními kanály. Štěrkové náplavy rovněž aktivně přispívají při mimořádných povodních k rychlému vzniku nového, paralelního koryta řeky v původní nivě (Sovinc 2021).

Horní úsek Vjosa se vyznačuje strmějším sklonem povodí a řadou příkrých soutěsek, které jsou protkány oblastmi rozsáhlých náplav a ostrovů. Níže po proudu od města Dragot se údolí řeky rozšiřuje, s výjimkou dvou soutěsek v toku řeky: Kalivaci a Pocemi. Střední úsek představuje typickou říční nivu, je známý rozsáhlými štěrkovými a písčnými náplavy, které tvoří větvení řeky. Údolí je široké a záplavové oblasti řeky Vjosa jsou pokládány za jeden z nejkrásnějších lužních ekosystémů Balkánského poloostrova, který se vyznačuje přirozenými, dynamickými hydromorfologickými procesy. Široký hlavní tok s větveními, otevřenými štěrkovými břehy a ostrovy, lemovanými průkopnickou vegetací a křovinami vrb, topolů a tamaryšků, dodává záplavovému území Vjosa výjimečný charakter. Na posledních 40 km před vtokem do Jaderského moře vykazuje řeka malý spád. V dolním úseku přechází z větvení na meandrující tok a končí v deltě, zahrnující více než 15 km říčního toku a téměř 30 km pobřeží, a to včetně laguny Narta na jihu (200 km²). Dolní úsek vystihuje rozšíření vlastní řeky a vytvoření širokých meandrů (Sovinc *l.c.*).

Geomorfologické hodnoty a biologická rozmanitost řeky Vjosa

Díky z velké části neporušené morfologii proudu, nepřerušeni vodního toku a přenosu sedimentů od pramenů až k Jaderskému moři představuje Vjosa klíčový srovnávací systém pro dynamické záplavové oblasti, které již ze střední Evropy vymizely (Schiemer *et al.* 2018). Jako jeden z posledních neporušených říčních systémů v Evropě se Vjosa stala útočištěm pro řadu druhů ve zbytku kontinentu vyhynulých, vyhynulých nebo ohrožených.

Vědci se shodují na tom, že se Vjosa a její okolní biotopy vyznačují mimořádně vysokou ochrannou hodnotou, a to z několika vzájemně souvisejících důvodů. Mozaika různých typů stanovišť vytváří vysoce dynamický přírodní říční ekosystém, jedinečný v celoevropském měřítku. Zmiňovaná stanoviště jsou útočištěm životaschopných společenstev volně žijících živočichů, která z jiných evropských řek významně nebo zcela vymizela. Pokud nebudou biotopy Vjosa dostatečně chráněny, budou mnohá z těchto společenstev v důsledku závislosti na vysoce dynamickém říčním systému nevratně ohrožena.

Dosud bylo v řece Vjose a v okolních biotopech doloženo přibližně 1 200 druhů (Meulenbroek

et al. 2021, Schiemer *et al.* 2018), a to včetně některých v různé míře celosvětově ohrožených druhů. Jde o druh obojživelníka (skokan albánský *Pelophylax shqipëris*), dva druhy ptáků (sup mrchožravý *Neophron percnopterus* a hrdlička divoká *Streptopelia turtur*), sedm ryb, jmenovitě kriticky ohrožené (jeseter jadranský *Acipenser naccarii*, j. hvězdnatý *Acipenser stellatus*, j. velký *Acipenser sturio*, halančík španělský *Aphanius iberus*), ohrožené (úhoř říční *Anguilla anguilla*, hrouzek skadarský *Gobio scadarensis*) a zranitelné (mřenka peřejová *Oxynoemacheilus pindus*), druh savce (netopýr dlouhonožý *Myotis capaccinii*), dva druhy měkkýšů (velevrub tupý *Unio crassus* a vrkoč bažinný *Vertigo moulinsiana*) a dva druhy cévnatých rostlin (původní planě rostoucí jírovec maďal *Aesculus hippocastanum*, sněženka *Galanthus reginae-olgae*) (Shumka *et al.* 2018).

V přílohách Úmluvy o ochraně evropské fauny a flóry a přírodních stanovišť (Bernské úmluvy) je navíc uvedeno přibližně 150 zjištěných druhů rostlin a živočichů (Shumka *et al. l.c.*). Nedávný výzkum pouze na části řeky a jejích některých úsecích přítoků odhalil překvapivé počty hnízdících břehulí říčních (*Riparia riparia*), v tomto případě až 18 000 hnízdících párů, dytiků úhorních (*Burhinus oedicnemus*) a kulíků říčních (*Charadrius dubius*) (Bino *et al.* 2023). Kromě toho je Vjosa a její přítoky důležitým ekologickým koridorem, protože spojují různá chráněná území. Nachází se v něm více než 15 prioritních typů přírodních stanovišť z přílohy I směrnice EU o stanovištích včetně sedmi typů s vysokou floristickou hodnotou. Zvláštní význam má laguna Vjosa-Narta v deltě řeky Vjosa, která je druhou nejvýznamnější lokalitou z hlediska rozmanitosti ptáků v zemi, protože v ní bylo zjištěno přibližně 80 hnízdících druhů včetně rybáka malého (*Sternula albifrons*), ouhorlíka stepního (*Glareola pratincola*) a mnoha dalších. Oblast nabízí zimoviště pro mnoho druhů vodních ptáků, jako je plameňák růžový (*Phoenicopterus roseus*), racek Audouiniho (*Ichthyiaetus audouinii*) a pelikán kaďavý (*Pelecanus crispus*) (Shumka *et al. l.c.*).

Přehled ochranných snah o zřízení chráněného území

Před několika lety se na řece Vjose plánovala výstavba několika vodních elektráren. Proti tomu se za pomoci albánských a mezinárodních organizací na ochranu přírody postavili místní obyvatelé, jejichž život je s řekou úzce spjat. Možné ohrožení celoevropsky významné přírody v oblasti řeky Vjosa řeší od roku 2016 také

Stálý výbor Bernské úmluvy. Po dlouhé kampani za zachování řeky se úřady nakonec rozhodly od záměru vodní elektrárny upustit a v rámci vytvoření národního parku přeměňovat rozvoj místní komunity na udržitelné zemědělství a podporu k přírodě šetrných forem turistiky.

V roce 2022 bylo podepsáno partnerství mezi americkým výrobcem outdoorového oblečení a vybavení Patagonia a albánskými úřady s cílem vypracovat odborné a další podklady pro vytvoření národního parku. Více než dvacet špičkových albánských a zahraničních odborníků připravilo v rekordně krátkém čase všechny potřebné podklady pro zřízení národního parku. Národní park v celkové délce 400 km, zahrnující hlavní řeku a tři přítoky (řeku Drino s přítokem Kardhiq, Bënça a Šušica), byl vyhlášen v březnu 2023 a záhy se k partnerství připojil i IUCN – v té době se již připravoval dlouhodobý plán péče. V současné době jej projednávají a schvalují příslušné albánské orgány.

V čem se národní park Divoká řeka liší od ostatních národních parků?

Většina národních parků se skládá z různých územních a ekologických celků, které mají obecně společné to, že se jedná o relativně přírodně zchovalé celky. Podle zásad IUCN platných pro každé chráněné území (Dudley *l.c.*) se očekává, že podíl přírodně zchovalých území, která jsou primárně spravována za účelem ochrany nedotčené biologické rozmanitosti a přírodních procesů, bude činit 75 %.

V případě Vjosa však byl zvolen jiný přístup: řeka je jedinečná mj. tím, že ve střední a ústní části může být široká i několik kilometrů. Řeka tak tvoří samostatný ekosystém, který je dostatečně velký na to, aby odolal negativním vlivům a vnějším zásahům, jako je pastva, intenzivnější formy zemědělství nebo i větší osídlení: vždyť v údolí žije nejméně 70 000 obyvatel. Hlavní zásadou pro vymezení hranic a ochranných režimů národního parku Divoká řeka Vjosa bylo spravovat říční oblast a první záplavové oblasti podél koryta řeky jako přísné bezzásahové zóny, zatímco okolní obdělávané a osídlené oblasti, stejně jako porosty v horní, kaňonovitější části řeky, nejsou do národního parku zahrnuty. Z tohoto důvodu mají Vjosa a její tři přítoky, které jsou součástí národního parku, v názvu parku přidáno sousloví „divoká řeka“. Více než 90 % národního parku, který se rozkládá na ploše přes 1 200 km², proto

Turistika, jako je jízda na raftech, je povolena pouze v některých částech národního parku. Foto archiv autora

Mezinárodní letiště Vjosa má být největší v zemi. Foto Lazaros E. Georgiadis

představuje přísně chráněnou zónu s omezením turistického využití: např. rafting je omezen na určité úseky řeky, těžba štěrku pro průmyslové využití je zcela zakázána atd.

Co je ještě potřeba zlepšit?

Albánské úřady se při podpisu memoranda o porozumění s Patagonií zavázaly, že do území parku zahrnou všechny volně tekoucí

přítoky včetně ústí. Delta Vjosa je považována za jedno ze tří posledních ústí v celém Středomoří, které si stále zachovává převážně přírodní charakter (EuroNatur 2024). Albánie v současné době zažívá obrovský rozmach turistiky, bohužel především masové, a bohatí zahraniční investoři se proto začali poohlížet i po národních parcích. Cestovní ruch a ochranu přírody v Albánii zastřešuje stejné ministerstvo, které se musí rozhodovat mezi krátkodobými

zájmy kapitálu na budování autenticity albánského venkova a tlakem informované veřejnosti na zachování přírody pro současné i budoucí generace. Vizionářské prohlášení albánského ministra cestovního ruchu a životního prostředí, že cestovní ruch v zemi musí být založen na udržitelných základech a zachovalé přírodě dává naději, že v budoucnu budou do národního parku zahrnuty všechny volně tekoucí přítoky Vjosa včetně delty a že park bude mít také řádně vyškolený a kompetentní personál, schopný spravovat park s cílem zachovat přírodu. Právě masový turismus se ukazuje jako největší hrozba pro zachování přirozeného říčního ekosystému. Reálně hrozí, že velká část toku řeky Šušice by mohla být odvedena pro zásobování masové turistické zástavby v pobřežní zóně.

Stejně jako u mnoha jiných chráněných území také VWRNP čelí dopadům nejrozličnějších zásahů vznikajících mimo národní park. V deltě Vjosa se staví velké mezinárodní letiště, které má být dokonce větší než v hlavním městě Tiraně. Provoz na něm by nad lagunou Narta přerušil migrační trasy četných ptačích druhů, z nichž mnozí jsou vzácní nebo ohrožení. Další otázkou zůstává bezpečnost letadel a cestujících, protože hrozí možné srážky s velkým množstvím ptáků, mezi nimi plameňáků a pelikánů. Uvedenou skutečností se mj. zabývá Bernská úmluva, podle níž není přijatelné, aby byl tento záměr realizován blízko jedné z pohledu biodiverzity nejbohatší pobřežní laguny v celém Středomoří.

Díky velkorysým finančním pomocím ze zahraničních zdrojů a dvoustranných dohod získá Albánie také prostředky na postupné řešení problému vypouštění odpadních vod do prostředí a přeměny využívání přírodních zdrojů podél řeky Vjosa na způsoby šetrnější k přírodě.

Vjosa by se především měla stát modelovým příkladem toho, jak rozvíjet místní komunity tím, že se nabídka cestovního ruchu zaměří na komunitní turistiku. Takové formy cestovního ruchu také zvrátí současné vylidňování oblasti a přilákají mladé rodiny, aby v údolí zůstaly, nebo se dokonce vrátily do starobylého rodiště. Masový cestovní ruch toho nedosáhne. ■

přeložili Michael Hošek a Jan Plesník

Seznam literatury najdete
na www.casopis.ochranaprirody.cz